

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ КИЯН ХVІІІ СТ. (НА ОСНОВІ ДОКУМЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КОНСИСТОРІЇ)

*Ірина Миколаївна Петренко,
завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук
ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі",
доктор історичних наук, професор*

Актуальність дослідження. Прогресивний розвиток суспільства істотно залежать від міцності шлюбно-сімейних відносин, які перебувають під впливом соціальної політики, а також економічних, культурних, освітніх умов. З огляду на це актуальності набувають розвідки з історії шлюбно-сімейних відносин. Через різні об'єктивні і суб'єктивні причини шлюбно-сімейні відносини довго залишалися поза фаховими інтересами дослідників. Проте вивчення специфіки шлюбно-сімейних відносин дає можливість зрозуміти не лише суспільні, культурні, моральні цінності минулого, але й деякі закономірності сьогодення.

Метою статті є дослідження соціальних інститутів шлюбу і сім'ї у середовищі мешканців м. Києва ХVІІІ ст., реконструювати внутрішньосімейні відносини, показати реалії подружнього життя у всіх їх складностях і суперечностях, проаналізувати причини розлучень.

Виклад основного матеріалу. До основних умов укладання шлюбу належала насамперед згода – наречених, батьків або опікунів, поміщиків для селян. Морально-релігійна орієнтація сім'ї була спрямована на авторитет її глави, повагу до старших. Така позиція покірності призводила до залежності дітей від батьків. У 1794 р. син київського купця 26-літній удівець Федір Кলেখов звернувся до Київської духовної консисторії з проханням дозволити йому одружитися з дочкою поручика форштадта Опанаса Рибникова Єфимією. Чоловік скаржився, що «отец мой, от которого я неоднократно испрашивал по долгу сыновскому на то благословения, киевский купец Григорий Кляха единственно потому, что на девице из детей великороссийского народа воспрещает мне в том, позволяя жениться на какой ни есть только бы малороссиянке» [1, арк. 1]. Далі чоловік зауважував, що він був повнолітнім, мав власне житло, користувався правом другої гільдії київського купецтва, тому на основі цього просив дозволити одружитися з Єфимією, незважаючи на заборону батька.

У своєму рішенні консисторія виписала цитати зі Священного писання про стосунки між батьками і дітьми. На їх основі був ухвалений вирок: «просителю отказать, и при том внушить ему, что вступление в брак без согласия родителей, есть совершенный знак непочитания оных, и нарушения должности сыновья» [1, арк. 3].

Існувало п'ять законних причин для розлучення у ХVІІІ ст.: перелюб, тривала відсутність одного із подружжя невідомо з яких причин або тюремне ув'язнення (заслання), бажання одного із подружжя піти в монастир, близька спорідненість та вступ до шлюбу при житті одного з подружжя.

Часто траплялося, що тривала відсутність одного з подружжя призводила до того, що покинута сторона отримувала законне право на укладання шлюбу. Однак, коли зникла половина подружжя раптово з'являлася, то іншу звинувачували в

багатошлюбності. Згідно з церковними правилами, покинута особа мала право укладати новий шлюб через п'ять років після втечі другої половини подружжя. Багатошлюбність тісно пов'язана з іншим приводом – тривалою відсутністю одного з подружжя.

24 серпня 1735 р. Київська духовна консисторія почала розгляд справи про розлучення мешканки м. Києва Параски Васильєвої. У 1734 р. вона вийшла заміж за Федора Караванського, «который жил со мною честно только 12 недель, а по дванадцати недель, не ведаю по какой своей злобе родного своего отца <...> утек до Нежина, где родная matka моя взяла меня с Нежина» [3, арк. 1]. Чоловік почав красти, продав без відома дружини двір, забрав усі гроші і втік. Федора Караванського за крадіжку коня зловили й арештували, але йому вдавалося втекти. Повернувшись до дружини, Федір пожив з нею недовго. Параска скаржилася: «до полусмерти меня бил и еще похвалялся, нашедши другим разом до смерти меня убить, а матушке моей нос и уши посрезать» [3, арк. 1зв.]. Справа не завершена, однак жінці треба було чекати п'ять років, щоб потім отримати право знову вийти заміж.

Духовним консисторіям доводилося мати справи з такими сімейними колізіями, як сварки між подружжям. 7 серпня 1732 р. Київська духовна консисторія розглядала справу «О временном разводе жителя г. Киева, мещанина Петра Алферовича с женой за грубое обращение с нею». З'ясувалося, що спочатку чоловік став жертвою інтриг черниці Флорівського монастиря Пелагеї, котра «по наущению бабушки своей» [4, арк. 2] нібито поставила за мету розлучити чоловіка з дружиною. Вона розпускала про нього плітки, погрожувала забрати в нього господарство тощо. Отож Петро Алферович просив у духовної консисторії захисту від черниці.

Консисторія, розслідуючи справу, виявила, що чоловік жорстоко бив свою дружину, тому вона змушена була переховуватися від нього в монастирі. У суді жінка скаржилася на чоловіка, говорячи, що він знущався з неї, виганяв із дому. Зрештою, консисторія ухвалила: «на время до рассмотрения далшого духовного суда децизыею разлучается» [4, арк. 6]. Спільній дитині подружжя було передано частину будинку. Імовірно, у зв'язку з тим, що дружина не виявила бажання примиритися з чоловіком, подружжя розлучили. На Петра Алферовича було накладено єпитимію, а жінці дозволили знову вийти заміж.

16 липня 1742 р. Київська духовна консисторія почала розгляд справи «Дело по доношению киевской жительки Анны Целюрниковой с прошением расторжения ея брака с мужем ея Афанасием Целюрником по худым его поступкам и за чиненные ей тиранства в пьяном виде». Виявляється, що цирюльник Опанас Ворошило прожив у шлюбі зі своєю дружиною шість років, а потім без причини почав її бити, озлобився і пускав про неї ганебні чутки. Від таких побоїв жінка народила мертву дитину [5, арк. 30].

Консисторія почала розслідувати справу. На допитах Опанас Ворошило ситуацію трактував по-своєму: звинувачував дружину в тому, що вона пиячила, не стежила за собою, чіплялася до прислуги, приводила в дім незнайомих людей і чинила перелюб, народила мертву дитину. Чоловік твердив, що бив дружину через таку ганебну її поведінку, і переконував у тому, що це негативний вплив жінчиних родичів. Тож консисторія вирішила провести ретельне слідство: розпитати сусідів, влаштувати очну ставку подружжю. Справа, на жаль, не закінчена.

18 березня 1743 р. Київська духовна консисторія розглянула справу мешканця київського Подолу Опанаса Сумського, який повідомив, що віддав дочку Ірину за Федора Щигловського. Зять же почав красти і піднімати руку на дружину та ще й погрожував, що вб'є [6, арк. 1]. Це підтвердили свідки-сусіди, які бачили, як Федір бив дружину, давив за шию, після чого в неї піна ротом ішла і жінку довелося відливати водою. Консисторія зобов'язала Федора не вдаватися до подібних дій.

18 січня 1782 р. Київська духовна консисторія прийняла до розгляду справу про двоєженство столяра київського арсеналу Івана Позняка. Його перша дружина Феодосія повідомила про це в 1780 р. На допиті чоловік свідчив, що після весілля перша дружина прожила з ним три місяці, а потім утекла до матері. У 1770 р. Іван переїхав до Києва, де зустрів Параску, мешканку с. Пирогово. Чоловік приховавши свій сімейний стан, одружився з нею. Свій учинок Іван пояснив тим, що під час вінчання священник не запитував про родинне становище, а поручитель столяр Дмитро Степанов дав неправдиві свідчення. Подружжя народило шестеро дітей, з яких п'ятеро померло. Перша Іванова дружина запевняла, що не кидала його і не тікала до матері, бо у них були діти (померли малолітніми). Чоловік, навпаки, запевняв, що Феодосія «без малейшей причины, единственно по своей развратности, пожив с ним только до трьох месяцев, находилась в побегах лет с двенадцать» [7, арк. 23]. Він розшукував дружину, повертав, але вона знову тікала. На момент розгляду справи Феодосія знову перебувала в бігах. На жаль, справа повністю не збереглася, і ми не знаємо, чим вона закінчилася.

Слідча діловодна документація духовних судів містить велику кількість справ, порушених у зв'язку з тривалою відсутністю чоловіка і спричинене цим бажання жінки створити нову сім'ю. На жаль, не всі вони зберегли конкретну причину відсутності чоловіка: або справи збереглися не повністю, або позивачки її не вказали, зважаючи на те, що чоловіків не було вже давно і вони самі не пам'ятали, чому ті їх покинули, або ж воліли не називати справжню причину відсутності чоловіків. Проте цінність і важливість цих джерел не викликає сумнівів, адже свідчить про поширеність утеч чоловіків із дому. Зокрема, 1 листопада 1723 р. у «Реестре дел Киевской духовной консистории» зроблено запис про мешканку м. Києва Агафію Литовку, чоловіка якої давно вже не було вдома. Утім ухвалили рішення: після повернення покарати його різками і зобов'язати вести сімейне життя [8, арк. 10 зв.].

15 листопада 1792 р. київська міщанка Єфросинія Давидова звернулася до Київської духовної консисторії з проханням про дозвіл вийти заміж знову через втечу її чоловіка Івана Климова, «а в каком по роду людей состояния, того де так как по прозвании своем, равномерно и чей он точно сын не изъяснил <...> по совершении брака не жил он с нею и полгода, а оставя ее, не подававшю ему никакой к тому причины неизвестно куда из Киева отлучился, и где находится никакого слуха ни от кого ни они и никто не получили, просила, уважив молодые лета, коих ей от роду 24 <...> дозволить ей, как невинному лицу, в облегчении несчастной судьбы ея, выйти за другого мужа в замужество» [9, арк. 1].

Благочинному священникові м. Києва Якову Білявському було доручено вести розслідування справи. Власник заводу Юхим Тишков, де працював Іван Климов, розповів, що чоловік не пив, був порядним і чесним, а після одруження різко змінився. Міщани Павло Крамар, Гаврило Зубченко і Мирон Демиденко

підтвердили його відсутність і запевнили, що весь цей час Єфросинія поводитася порядно.

З словами поручика Данила Сварського, купець Клягін повідомив, що бачив Івана Климова в м. Єлисаветград, де він мав дружину і дітей. Потім і київський міщанин Федір Петриченко під присягою запевнив, що сім років тому зустрів Івана в Єлисаветграді, і він передав Єфросинії 4 руб. Чоловік змінив ім'я і працював у чинбаря [9, арк. 41]. Потім з'ясувалося, що Іван Климов ще в 1783 р. був одружений з удовою Євдокією Пушкаренко.

Зрештою, духовна консисторія розірвала шлюб, і Єфросинія Давидова отримала право знову вийти заміж. На Івана Климова заочно було накладено епитимію.

У 1743 р. підданий Києво-Печерської лаври Василь Олексієнко вирішив одружитися із вдовою Агафією Тараненко. Виявилось, що його перша дружина Анастасія Шиленко, з якою був повінчаний в 1722 р., втекла з дому. П'ять років чоловік даремно розшукував її. Подружжя мало чотирьох дітей (трьох синів і одну дочку). Справа, на жаль, без рішення.

Міщанин м. Києва Федір Вітава звернувся в 1752 р. до Тимофія Щербацького, митрополита Київського, Галицького і Малої Русі з «всенижайшим доношением» дозволити йому через втечу дружили знову оженилися. Чоловік повідомив, що одружився в 1737 р. з киевоподільською мешканкою Параскою Хрещатицькою. Сім років пара прожили подружнім життям, однак жінка «прошлого 1743 года как с Киева неведомо куда отлучилась, то и по сие время в Киеве не бывала, и где обретается мы не знаем» [10, арк. 2]. Про це під присягою підтвердили міщани Йосип Гамалія, Федір Грабовський і Андрій Сова. Зрештою, Київська духовна консисторія дозволила чоловікові одружитися вдруге, а його перший шлюб було анульовано.

Непорозуміння, сварки між подружжям, тещою і зятем, невісткою і свекрухою були схожі на справжні міжособні війни. 11 квітня 1764 р. киянин Давид Колосовський скаржився в Київську духовну консисторію на дружину, з котрою взяв шлюб у 1769 р. Невдовзі після весілля жінка стала його лаяти, ображати свекрів і їм «всякие противности оказывать», говорила, що взагалі з таким чоловіком жити «неприлично» [11, арк. 1]. Згодом дружина переїхала до матері і звідти намовляла когось побити чоловіка. Таке життя подружжя тривало вже чотири роки. Давид Колосовський просив консисторію «поувещевати словами жену и тещу» [18, арк. 4]. Духовний суд вирішив: «в доношении изображенное до мирского суда надлежит» [11, арк. 4].

Перелюб був основним приводом для розлучення подружжя у Православній Церкві. Духовна влада досить обережно підходила до вирішення такого делікатного питання, як розлучення з причин перелюбу, бажаючи примирити чоловіка і дружину шляхом впливу на них моральними і релігійними засобами, адже головним було збереження родини.

Так, Денис і Марія Гуртові одружилися в 1768 р. Вони були підданими Київського Братського училищного монастиря. Згодом чоловіка було забрано на російсько-турецьку війну. Тим часом його дружина чинила перелюб і народила трьох дітей, з яких живим залишився один син Петро. Маріїн батько намовив її покинути Даниса Гуртового, прихопивши 40 руб. і речі. Жінка намагалася отруїти чоловіка. Це змусило його в травні 1776 р. подати прохання в Київську духовну

консисторію про розлучення. Однак духовний суд вирішив: зобов'язати подружжя дати одне одному обіцянку жити у згоді.

Для примирення подружжя іноді використовувала розписки, спрямовані на те, щоб впливати на совість порушника шлюбно-сімейних норм, дисциплінувати його, викликати сором, що зрештою мало призвести до виправлення і усвідомлення потреби жити подружнім життям. Так, 22 липня 1776 р. швець м. Києва Денис Гуртовий дав таку [12, арк. 3]. Його дружина Гуртового зробила те саме [12, арк. 4].

Документи духовних судів свідчать, що у справах про блуд часто фігурували духовні особи або ті, хто присвятив себе служінню Богу (священно- і церковнослужителі, семінаристи, черниці та ін.), що взагалі було неприпустимим. Так, мешканка м. Сміла Ганна Осипова вступила у блуд із семінаристом Києво-Печерської лаври Смілянським. Її чоловік уже 6 років перебував на Запорозькій Січі, а жінка, гостюючи в подруги-шинкарки, згрішила, від чого й народила дівчинку Мотрю [13, арк. 1].

У вересні 1761 р. у Переяслав-Бориспільській духовній консисторії розглядалася справа про «внебрачное сожительство монахини Коробеевского монастыря Евпраксии и жителя г. Киева, сына войскового товарища Андрея Богдановского» [14, арк. 1-2]. Пара почала зустрічатися у вересні 1760 р. Дівчині було 18 років, чоловікові – 29. Коли в монастирі дізналися про зв'язок, почали переконувати закоханих розлучитися. Андрія навіть примусили написати розписку, де він обіцяв «с Евпраксией плотского совокупления не буду иметь» [14, арк. 7]. Дівчину перевели в інший монастир, але вона звідти втекла. Закохані подалися на інший берег Дніпра, де жили разом, народили дитину і планували повінчатися. Однак консисторія ухвалила: за таке гріховне життя Євпраксію позбавити чернецтва і накласти єпитимію на сім років.

Часто до блуду призводили обіцянки чоловіка одружитися зі звабленою дівчиною. У випадках відмови виконання обіцянки або вагітності дівчат єдиним способом уникнення знеславлення було одруження. Відставний капрал Прокіп Попов, обіцяючи одружитися з Агафією Лопушанською, почав жити з жінкою в його домі. Вона завагітніла. Київська духовна консисторія ухвалила: розлучити пару, жінку відправити на покуту у Флорівський монастир, а Прокопа лишити вдома [15, арк. 1].

У грудні 1796 р. у Київській духовній консисторії розглядалася справа про поведінку дружини прапорщика Павла Ломиковського Марії. Після одруження вона, з невідомих причин, проживала у Києві в свого родича Михайла Біляка. Чоловік запідозрив дружину в перелюбі з ним. Михайло і Марія під час допиту все заперечували [16, арк. 1-2, 8]. Справу не закінчено.

Звичай вимагав дотримання певних морально-етичних умов для укладання повторного шлюбу, серед них було дотримання траурного терміну – один рік (за іншими джерелами – півроку) після смерті чоловіка або дружини. Так, 16 листопада 1724 р. Лазар Константинович повінчався з іншою на третій день після смерті своєї дружини. Київська духовна консисторія, дізнавшись про це, оштрафувала вдівця на 20 злотих і відмовила йому в благоговінні [16, арк. 41].

Київська духовна консисторія 24 серпня 1725 р. прийняла ухвалу щодо ще однієї пари, яка повінчалася на третій день після смерті дружини чоловіка. При цьому

покарано було й ієрея Дем'яна та його помічників за цей шлюб: їх велено «на цепь взять» і стягнути штраф [17, арк. 37].

В архівних документах зберігаються справи, що свідчать про пильність і обережність священнослужителів щодо мирян у питаннях правильності одруження. Вони зверталися до правління, щоб розвіяти їхній сумнів і дати дозвіл на здійснення таїнства вінчання або повідомити про незаконний шлюб, аби зняти з себе відповідальність за нього. Зокрема, у 1759 р. ієрей Києво-Подільської Введенської церкви доповідав у Київську духовну консисторію про незаконний шлюб шапошника Лук'яна Артеменка з Ганною Крамаркою, «которой первобрачный муж Стефан <...> за границей в Польской области обретается» [18, арк. 1]. Консисторія ухвалила рішення провести слідство у справі.

Отже, упродовж XVIII ст. сім'я залишалася патріархальною. Шлюбно-сімейні вимоги насамперед визначалися православним віровченням, потім закріплювалися відповідними законодавчими актами. У кожній родині формувався власний світ стосунків, відповідно до характеру й виховання кожного представника подружньої пари, сформованого єдиного господарського простору родини, влаштування сімейних взаємин згідно з розподілом соціальних ролей між подружжям, батьками та дітьми тощо.

ДЖЕРЕЛА

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 127. – Оп. 188. – Спр. 69.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 232. – Спр. 30.
3. ІР НБУВ. – Ф. 232. – Спр. 105-107.
4. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 137. – Спр. 8. – Арк. 30.
5. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 138. – Спр. 31. – Арк. 1.
6. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 176. – Спр. 5. – Арк. 23.
7. ІР НБУВ. – Ф. 232. – Спр. 2. – Арк. 10 зв.
8. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 186. – Спр. 71. – Арк. 1.
9. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 147. – Спр. 53. – Арк. 2.
10. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 162. – Спр. 6. – Арк. 1.
11. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 171. – Спр. 65. – Арк. 3.
12. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 147. – Спр. 67. – Арк. 1.
13. ЦДАК України. – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр. 362. – Арк. 1-2.
14. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 156. – Спр. 58. – Арк. 1.
15. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 190. – Спр. 116. – Арк. 1-2, 8.
16. ІР НБУВ. – Ф. 232. – Спр. 2. – Арк. 41.
17. ІР НБУВ. – Ф. 232. – Спр. 2. – Арк. 37.
18. ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 431. – Арк. 1.